

A magyar operajátszás méltatlanul alulértékelt két csillaga

– Réti József és Bartha Alfonz

Winkler Gábor

Két, a magyar énekkultúrát külföldön is öregbítő, kiemelkedő tehetségű, sokat foglalkoztatott, ám életében a megérdemelnél kevesebb elismerést kapó, az Operaház örökös tagjává is csak posztumusz – 1991-ben, illetve 2013-ban – emelt énekművész. A „Sugár úti palota” újkori aranykorszakának két oszlopos tagja volt Réti József (1925–1973) és Bartha Alfonz (1929–2013).

Mindketten tenoristák, a lírai fach képviselői. Tenoristák, akikre mindig kiemelt figyelem irányul. Tőlük várja az operalátogató közönség a fényes magas hangokat, a technikás futamokat, a hangfelvételekről, rádióadásokból ismert népszerű áriákat, kettősöket. Legtöbbször főszereplők. Szerelmesek, ifjú lovagok, hősök. A színpadon győzedelmeskednek, ritkábban elbuknak. A magánéletben szeretni való, hivatásuknak élő, a közönség jó értelemben vett kiszolgálását mindennél fontosabbnak tartó művészek. Pályájuk sok tekintetben párhuzamosan, bizonyos tekintetben egymással rivalizálva haladt. Rossz magyar szokás. A kölcsönös megbecsülés helyett – értelmetlen és érdemtelen szembeállítás. Pedig mindketten operaművészetünk állócsillagai voltak. Sok párhuzamos szerepük mellett Réti a magas fekvésű bel canto szerepek reprezentánsa, Bartha a kor egyik legjobb Mozart-tolmácsolója. Egyikük fájdalmasan korán távozott az élők sorából, immár kereken 50 éve érezzük hiányát, de a pályát hosszabb ideig szolgáló művész is 10 éve már csak az égi színpadokon szerepel. Pályájuk felidézésével e két nagytehetségű énekesnek kíván emléket állítani e kis írás.

A mértékadó művészi megítélés mindig az utókortól származik. Ám a kortársak felelőssége, hogy az utódok ítélete helyes alapokon szüles-

Réti József

sen. Nem a véletlen szülte Operaházunk első aranykoraként történő említését az 1888–1891 közötti, Gustav Mahler művészeti igazgatóságát kísérő időszak (1). Új magyar, valamint – akkor – kortárs (Meyerbeer, Wagner, Mascagni) művek műsorra tűzésével (2), neves művészek meghívásával, a folyamatos műsorrend kialakításával ez a három év emelte ugyanis a Házat a számon tartott európai operaházak sorába. Sokan „második aranykorként aposztrofálják” a Tóth Aladár igazgatását kísérő 1946–1956 közötti dekádöt, amelyet a művészi-művészeti értékek megőrzése, új énekesgeneráció pályára állítása fémjelez (3). Operaházunk legújabb fénykorát két igazgató, Nádasdi Kálmán (1962–1966) és

Bartha Alfonz

(báró) Lukács Miklós (1966–1978) egymásra épülő, folytonosságot megtestesítő irányító tevékenysége hozta. Vezetésük alatt teljesedett ki a ma sokak által visszasírt társulati munka, alakult ki az operairodalom minél teljesebb megismerését segítő játékkrend, az imponálóan széles repertoár, formálódott európai színvonalú énekes gárda. Ez utóbbi korszakokban bontakozott ki a két említett, fénykorában világszínvonalat képviselő tenorista, Réti József (operaházi tag 1953–1973 között) és Bartha Alfonz (operaházi tag 1959–1990 között) művészete is.

Egyedi hangszín, hajlékony hang

Réti – azaz akkor még Rédl – József apai ágon szász és magyar, anyai ágon színmagyar eredetű családban született 1925. július 8-án Ploiestiben. Édesapja, Rédl József akkor ritkaságszámba menő olajmérnöki diplomával rendelkezett. Az ipari termelés fellendülésével megnőtt az igény olajlelőhelyek kutatása iránt, és egy angol és

amerikai tőkével 1931-ben létrejött vállalat, a European Gas and Electric Company (EURO-GASCO) hosszas tárgyalásokat követően 40 évre szóló koncessziót szerzett – a környező országokban kötött hasonló megállapodások mellett – magyarországi lelőhelyekre is. Így azután a család, kapva az új vállalkozás kínálta lehetőségeken, 1939-ben áttelepült Magyarországra (4). A házaspárnak három gyermeke született, két fiú és egy leány, a későbbi neves tenorista volt közülük a legidősebb. A család a Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) egyik központjában, Nagykanizsán telepedett le, József – zömök testalkata folytán korán ráragadt becenevével, Dudi – a jó nevű csurgói gimnáziumban kezdte meg tanulmányait, bentlakásos diákként. Itt figyeltek fel csengő énekhangjára, és a felsősként kapott szóló énekfeladatok, meg a sorra tanult népdalok és egyházi énekek tereltek figyelmét az énekesi pálya felé.

A családfő egyre feljebb lépett a vállalati ranglétrán. A feladat 1942-ben a fővárosba szőlította, a család egy Naphegy utcai lakásba költözött. Dudi itt folytatta tanulmányait, ám – ma már nem tudni, miért – „budai” gyermekként a pest-erzsébeti Kossuth Gimnáziumban érettségizett, jeles eredménnyel. A kifejezett matematikai érzékkel rendelkező fiút a szülők a gépészmérnöki pálya felé terelték, ám a háborús idők folytán beiratkozására csak 1947-ben kerülhetett sor (4). Közben egyre intenzívebben foglalkozott az énekléssel is. Magánúton hangképzésre járt, sőt, 1948-ban, még műegyetemista korában felvették a Honvéd Művészegyüttesbe, aminek csakhamar szólistájává emelkedett. Így aztán, a műszaki ismeretekkel másfél évi szorgoskodás után szakítva, 1949-ben jelentkezett a Zeneakadémiára, ahova elsőre fölvtették. A számos tanítványa által csak Olga néniként emlegetett, énekesgenerációkat pályára segítő Révhgyi Ferencné, majd Sípos Jenő tanítványa lett.

A Honvéd Művészegyüttes kiváló műhelynek bizonyult. Számos későbbi neves operaénekes – mások mellett Ilosfalvy Róbert, Palcsó Sándor, később Gregor József, Róka István, B. Nagy János – is itt kezdte pályafutását, szerzett szólístaként nevet, nyilvános szereplési tapasztalatot.

Kitüntetéses diplomája megszerzését követően, 1953-ban szerződtette az Operaház. Az intézet nagy tekintélyű igazgatója, Tóth Aladár két fontos útbaigazítással látta el már első találkozásukkor: az egyik, hogy keressen magyar hangzású nevet, a másik, hogy ne akarjon azonnal főszerpet énekelni. A hangnak ugyanis érnie kell, kisebb szerepekben kell edződnie, a színpadi játékot pedig csak sok gyakorlással lehet elsajátítani.

Mennyire egybeesnek ezek az intelmek a pályatárs, Melis György egy minap felelevenített, Kossuth-díja elnyerése alkalmával, 1963-ban készített interjújában elhangzottakkal (5). Az énektanulás hosszas, kitartó munka. Az alapok megszerzése után dalok éneklésével, nem nehéz áriák betanulásával kell kezdeni. Ez segít abban, hogy a hang később kellően terhelhető, strapabíró legyen!

Így esett, hogy az ifjú tenorista, immár Réti néven, a Bohémélet kétmondatos árusaként – Radó Antal fordítása szerint „játékot árul a kis Pargignol” szöveggel – jelent meg először szólistaként az operaszínpadon a Ház 1953/54-es évadjában. Ezt követte még ugyanebben a szezonban a Rigoletto talpnyaló udvaronca, Borsa, az Igor herceg Ovlura, majd a Fidelio zeneileg rendkívül igényes, de rövidke szólama, az Első fogoly megszólaltatása (6).

Az új családnév választása is a kórusénekléshez kötődik. Annak idején az együttes többször énekelte Kodály Mátrai képek című művét, és annak „... réten, réten, sej, a tari réten” szövegű sora mélyen az emlékezetébe vésődött. Ebből választotta a Réti formát. E névválasztással később, igaz, akaratlanul, egy pályatársának okozott gondot. A szegedi operatársulat ugyancsak kitűnő tenoristája ugyanis Réti Józsefként született, ám – mivel a Réti József név hazai operaberkekben addigra már „foglalt” volt – Csabaként lépett színpadra, s szerzett határokon innen és túl, ismertséget. Az ő fia az ugyancsak elismert operaénekes, Réti Attila (4).

Az első olyan szerep, ami betekintést engedett később oly sokszor megcsodált hang adottságaiba, enyhe vibrátóval színezett egyedi hangszínére, hajlékony hangjára, koloratúrákat könnyen győző énektechnikájára, a felső cé-t is biztosan megszólaltató fényes felső regiszterére, A rózsalovag című opera olasz énekese volt 1955 februárjában (6). Ezt követte az első igazi főszerep, A sevillai borbély Almaguilla grófja, a Ház vezető művészei, Gyurkovics Mária és Melis György társaságában, 1957 októberében. Aztán sorra jött a többi, a Don Pasquale Ernestója, Rossini ritkán játszott műve, a briliáns énektechnikát igénylő Ory grófja címszerepe 1960-ban, amelyben humorát is megcsillogtathatta. Közben kis és köz-

Opera, Andrassy út, 1896

pes szerepek sora, a Turandot Pong pohárnokától az Anyegin Triquet-jén át a Bajazzók Beppéjéig. Bár hangja elsősorban Mozart műveire és a bel canto operákra predesztinálta, érett művészként repertoárja a barokk művektől a kortárs operákig terjedt, esetenként spinto szerepekbe, például a Manon Lescaut Des Grieux-jébe is kirándulva, sikerrel abszolválva a legkényesebb karakterfigurák, többek között A nürnbergi mesterdalnokok inasa, Dávid megformálását is. Az Idomeneo kivételével valamennyi „nagy” Mozart-opera tenorfőszerepét elénekelte, igaz, a Varázsfuvola Taminóját csak hangfelvételen szólaltathatta meg (a színpadon a bajkeverő Monostatost osztották rá...). Kiváló oratóriuménekes volt, Bach Máté passiója Evangelistájának megszólaltatását a mai napig világviszonylatban az egyik legkiválóbbként tartják számon.

Több énekversenyen nyert díjat, elismeréseket (1956: Berlin, Schumann-verseny: különdíj, 1957: Moszkva, Csajkovszkij-verseny: első díj), és jelentős sikereket ért el külföldön is. 1964-től kezdve, neves korábbi szólamtársa, Rösler Endre örököséként, a Zeneakadémia tanáraként adhatta tovább ismereteit. Kiemelkedő kottaolvasási jártassággal és memóriával rendelkezett, a szakzsargonból vett kifejezésével vérbeli „kottista” volt. Előfordult, hogy beugrással esti előadást vállalt úgy, hogy a kottát aznap délelőtt kapta meg. Nem vallott szégyent!

Művészi teljesítményét Liszt Ferenc-díjjal (1961), Székely Mihály-émlékplakettel (1968), érdemes művész címmel (1969) ismerték el, a Kossuth-díjat azonban – bár háromszor is felter-

jesztették – nem kaphatta meg. Valahol, „felsőbb szinten”, mindannyiszor kihúzták. Egy alattomos betegség korán elszóltotta a pályáról, de amíg tehetett, betegen is igyekezett helytállni. Az őt annyira megillető örökös tag címet is csak halála után kaphatta meg. Régi adósságát törlesztette a kulturális kormányzat, amikor idén, többszöri elutasítás után, halála 50. évfordulóján, végre megkapta a Magyar Örökség díjat (4). Kevés művésznek adatik meg, hogy elvesztését versben örökítik meg. Réti esetében Rónay György a *Gyászének Réti József halálára* című költeménnyel búcsúzott a feledhetetlen tenoristától.

Legyen szabad idézni e vers kezdő és záró versszakát:

*„Ezt a hangot se halljuk feleim, soha többé. /
Legalább is élő valóságában soha már. /
A tű a forgó lemezeiről, és a lélek lemezéről /
az emlék földidézheti még egy ideig. /
Aztán a lemezek elkopnak, összetörnek, és a
lélek is előbb utóbb kialszik. Így vagyunk....*

*De bármily szomorú, talán mégsem reménytelen. /
Valami, talán, mégis megmarad:
a Teljesítmény névtelen érdeme. / A kútfejéből
itatót fedi a téli föld már: de él, s nem tűr jeget
a Tiszta forrás. / Non omnis moriamur” (7).*

„A boldog alázat énekese”

Bartha Alfonz – szakmai körökben csak Fonzi-ként emlegetett művész – egy halálakor megjelent emlékezés címe szerint „a boldog alázat énekese” (8), a szerb határhoz közeli községben, az egykori Bácska területére eső Bács-Kiskun (vár) megyei Madarason született. Családjáról, gyermekkoráról a közismerten szerény és zárkózott művész kevés adatot osztott meg a nyilvánossággal. Középiskoláit már Baján végezhette. Erre utal, hogy 1940–1948 között az ottani zeneiskolában tanult, énekmestere az egykori neves Wagner-tenor, Pilinszky Zsigmond volt.

Ez az adat, bár minden forrásban így szerepel, még megerősítést igényel. Más források szerint ugyanis Pilinszky 1944-ben külföldre távozott, és csak 1955-ben tért haza, amikor Budapesten telepedett le, ahol visszavonultan élt. Furcsa az is, hogy sem Bartha, sem Pilinszky neve nem szerepel a város hírességeit megörökítő forrásokban (9).

Bartha tanulmányait 1949–1951 között a fővárosi Állami Zenekonzervatóriumban folytatta, majd 1951-ben felvételt nyert a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára, ahol 1955-ben szer-

zett diplomát. Újfalussyné Mándy Margit, Feleki Rezső – a zeneszerző és a Rabbiképző Intézet későbbi kiváló kántora –, egy rövid ideig a nálunk is működő korábbi tenorista, Luigi Renzi, majd Révhegyi Ferencné voltak a mesterei. Közben, 1950–1953 között – az alapító tagok egyikeként – a Rádió énekkarában énekelt (10).

Pályáját – Bartha András-ként, mert az Alfonz nevet a rendszer túl arisztokratikusnak tartva nem engedélyezte – 1955-ben, Debrecenben kezdte, ahol operettet (a Corneville-i harangok Grenicheux-jét, a Három a kislány Schubertjét) és operát egyaránt énekelt. Ha nevében nem is, viselkedésében volt valami arisztokratikusnak tartható előkelőség, de csak a kívülállók, az őt nem ismerők számára. Valójában közvetlen, barátságos, segítőkész embernek ismerték művésztársai (11). A Faust címszerepe, A varázsfuvola Taminója, a Márta Lyonelje, a Bohémélet Rodolphe-ja, a Falstaff Fentonja voltak első feladatai. Közben, 1958-ban elnyerte a Toulouse-i Nemzetközi Énekverseny II., az 1960-as budapesti Erkel Énekverseny és az egy évvel későbbi, hertogenboschi énekverseny első díját. Budapesten Fentonként mutatkozott be, még vendégművészként, 1957 márciusában (5), ezt követte Tamino, s a Don Giovanni (Mozart akkor még Don Juanként játszott operája Ottaviója. 1959. február 1-jén lett – immár Alfonz-ként – az Operaház szerződött tagja, a Szóktetés Belmontéjaként még ez évben bemutatkozhatott a fővárosi közönségnek a harmadik Mozart-opera főszerepében is. Enyhe nazalitásával együtt ő volt a par excellence Mozart-tenor. Hangja, ha kellett puhán, lágyan, ha kellett, erővel szólt. Biztos felső regisztere volt, de csúcs-hangjai nem a ma általában megszokott módon, erővel, hanem „enyhén feminin tónussal” (8), elvékonyodva, falzettbe hajlóan szólaltak meg. Mozarti énekkultúráját a berlini Staatsoper is megismerhette, ahová 1961-ben vendégszereződés kötötte (12), a Don Pasquale Ernestóját a Wexfordi Fesztiválon szólaltathatta meg, 1963-ban. (13) Kiváló pianókultúráját dalénekesként is megcsillogtatta – avatott megszólaltatója volt Schubert-, Liszt- és Brahms-daloknak –, sikereket szerzett számos oratórium szólistájaként is.

A hang később elfáradt, ezért a 80-as évektől kezdve fokozatosan áttért a kiegészítő, úgynevezett comprimario szerepekre. Nem méltatlankodott. A Turandot öreg császárat, Altoumot, a Manon Lescaut táncmesterét, a Lombardok előjáróját vagy a Pillangókisasszony Yamadori hercegét ugyanolyan hozzáállással énekelte, mint egykor a főszerepeket. Huszonegy éven át volt a Ház szerződött tagja – a debreceni évekk-

együtt 40 bemutató részese volt –, és még 10 éven át fellépett „működő nyugdíjas tagként”. Utoljára 2000 januárjában szólaltatta meg Az álarcosbál főbíróját (6). Művészetét mindössze egyszer, a Liszt-díj adományozásával ismerték el. Megkésve lett az Operaház örökös tagja is. Egykori lakóházán, a VII. kerületi Damjanich utcában 2014-ben emléktábla elhelyezésével emlékeztek meg a kerület egykori kiválóságáról (14).

Jó kezekben volt a tenor fach ezekben az években. A spinto-hősi szerepek első számú reprezentánsai, Ilosfalvy Róbert és Simándi József mellett még működött Laczó István és Király Sándor is, a lírai szerepkör pedig biztos támaszt talált a Réti–Bartha-kettősben, esetenként Szigeti Lászlóval, később Korondy Györggyel kiegészítve.

Mind Réti, mind Bartha számtalan hangfelvétel készített. Többségüket a rádióban, de sok közülük hanghordozókon is forgalomba került. Az elismerések azonban nem kísérték népszerűségüket, foglalkoztatottságukat. Rétilvel annak idején CD-n is hozzáférhető volt két szólólemez – régóta hiába is kutatnák a boltok polcain –, Bartha Alfonznak azonban sohasem jelent meg szólóalbuma. Életrajzi könyveiket is hiába keresnénk. Hangvadászoknak talán sikerült letölteniük az Erkel Színház Bartha főszereplésével készült fekete-fehér rögzítésű egykori Szerelmi bájjal előadását – amely az első ária (Ó, mily bájos, ó, mily gyöngéd) kis bakijával együtt a hazai rögzített előadások egyik legjobbika – vagy a Così fan tutte ugyancsak fekete-fehér rögzítésű szalagját a Bartha–Palócz László-kettős feledhetetlen komédiázásával. Gyermekiesen bukdácsoló, szerelemre vágyó és nagyon szerethető Nemorinója, a harciastól a vélt megcsalátása fájdalmán felülemelkedő és

őszintén megbocsátó Ferrandója egyaránt telitalálat!

Ideje lenne az adósságokat – legalább részben – pótolni.

—

A szerző: orvos a Szent János Kórházban.

E-mail: gabor.winkler@mail.janoskorhaz.hu

Irodalom

1. Magyar Elektronikus Könyvtár. Magyar Színháztörténet II. kötet. A Magyar Királyi Operaház. <https://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/9.html>
2. Gemici D. A Budapesti Operaház egykori igazgatója, Gustav Mahler 160 éve született. *Online 365*, 2020. 07. 05. <https://online365.hu/2020/07/05/a-budapesti-operahaz-egykori-igazgatoja-gustav-mahler-160-eve-szuletett/>
3. Karczag M. Akinek a magyar operajátszás aranykorát köszönhetjük. *Papageno*, 2018. 05. 27. <https://papageno.hu/featured/2018/05/akinek-a-magyar-operajatszasa-aranykorat-koszonhetjuk/>
4. Réti Agnes, személyes közlés.
5. Meixner Mihály interjúja Melis Györggyel. *Magyar Rádió*, 1963. https://mediaklikk.hu/radio-lejatszobartok/?date=2023-06-28_11-30-00+0200&enddate=2023-06-28_12-00-06+0200&ch=mr3
6. Opera Digi-tár. <https://digital.opera.hu/www/c16operadigitar.01.02.php?as=454&bm=1&mt=0>
7. Jánosi I. Réti József emlékére. *Opera-Világ*, 2013. 11. 05. <https://operavilag.net/kiemelt/reti-jozsef-emlekere/>
8. zéta. A boldog alázat énekese – elment Bartha Alfonz. *Momus 2013*. 04. 12. <https://momus.hu/magazin/kommentar/a-boldog-alazat-enekese-elment-bartha-alfonz>
9. Dr. Nyirati Gábor, személyes közlés.
10. NN. Bartha Alfonz. *Wikipédia, hu*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Bartha_Alfonz
11. Hankiss I. Az opera fény játékában. *Budapest*, 2021. ISBN: 9786150133089
12. Várnai P. *Operalexikon*. Budapest, 1975. pp. 32. <https://mek.oszk.hu/06600/06654/06654.pdf>
13. Kutsch K-J, Riemens L. *Grosses Sängerlexikon*, Band 1. Aarden-Castles, K.G. Saur. München: Verlag GmbH; 1963. pp. 265.
14. Medveczky A. Emléktáblát kapott a Mozart-operák kiváló tolmácsolója. *Függetlenség*. *Monitor 2014*. 01. 10. <http://www.eredetimiep.hu/fuggetlenseg/2013/december/17/53.htm>